

לחשוב מחדש על חינוך

דייד אור

הדור שמתחנך היום יצטרך לעשות דברים רבים, שאנו הדור הנוכחי לא היינו מוכנים לעשות: למנוע שינויים באקלים, לשמור על המגוון הביולוגי, לעצור את הריסת היערות, לייצב את אוכלוסיית העולם, להפחית את רמת הצריכה. הם יצטרכו לבנות מחדש את הכלכלה כדי לעמוד מול תאגידי ענק וחברות גלובליות. הם יצטרכו לעשות כל זאת תוך התייחסות לחוסר שוויון חברתי הולך וגובר. עוד לא היה דור שעמד מול משימה כה קשה ומאיימת.

הגדרת הבעיה

אך ברוב המקרים, אנו עדיין מחנכים דור זה כאילו אין זו שעת חירום לפלנטה – למרות שברור שעוד מאותו סוג של חינוך שיצר שעת חירום זו, רק יכול לגרום למצב יותר גרוע. המשבר הקיים, נוצר בעיקר על-ידי "המחונכים היטב" – בציטוט של גארי סנידר (Gary Snyder): "אנשים לבושים ללא חת, בעלי חינוך אוניברסיטאי מצוין...אוכלים אוכל אגוז טעם וקוראים ספרות קלאסית, בזמן שהם מתזמנים את ההשקעות והמדיניות שהורסת את העולם".

הנקודה המרכזית היא זו: הכלים, היכולות והגישות שהיו חיוניים לשם תיעוש כדור הארץ, אינם אלו הדרושים עכשיו כדי לרפא את כדור הארץ או כדי לבנות כלכלה בת קיימא וקהילות מוצלחות.

מציאת פתרונות – חמש רפורמות חיוניות

בהסתכלות קדימה למאה ה-21, המשימה לבנות עולם בר-קיימא דורשת פירוק של המבנה הרעיוני, הפילוסופי והאידיאולוגי שעליו מושתתת היום מערכת החינוך. חמישה אמצעים דרושים לשם כך:

אחד: הגדרה מחודשת של "אמת"

הארכיטקטים של תפיסת העולם המודרנית, בעיקר גלילאו ודקארט הניחו שהדברים שניתן לשקול, למדוד ולספור הם יותר אמיתיים מאלו שלא. במילים אחרות מה שלא ניתן למנות, לחשב (to count), לא נחשב (count). הפילוסופיה הקרטזיאנית (Cartesian)

הפרידה את האדם מהעולם הטבעי, הסירה מהטבע את ערכו העצמי, הבדילה בין המחשבה והגוף. הירושה של דקארט לסביבה של ימינו היא המשימה הקרה לעצב מחדש את העולם על פי צורכינו, כאילו אנו אך מעצבים מחדש מכונה. רגשות ואינטואיציה נזרקו הצידה יחד עם כל האיכויות הפחות מוגדרות של המציאות כגון הערכה אסתטית, נאמנות, חברות, הבעת רגשות, חסד ואהבה.

ההנחות הללו אינן כה פשוטות וחסרות השפעה כפי שאולי הם נראו בזמן חייו של דקארט (1596-1650). יותר ויותר מדענים היום טוענים, כמו סטפן גולד (Stephan Gould): "אנו לא יכולים לנצח את הקרב הזה להציל מינים ומערכות אקולוגיות (הניתנים לספירה אובייקטיבית) מבלי ליצור קשר רגשי (סובייקטיבי לחלוטין) בינינו ובין הטבע. לא נלחם להציל את מה שאין אנו אוהבים". אם הצלת מינים וסביבות חיים היא המטרה שלנו, אנו נזדקק להרחיב את המדע כך שיכלול בתוכו ידע אמפירי יחד עם רגשות ויגרום לנו לאהוב ולפעמים להלחם. אלפרד וויטהד (Alfred Whitehead) הדגיש את ההבדל במלים הבאות: "כאשר אתה מבין הכל אודות השמש והאטמוספירה, הכל אודות תנועת כדור הארץ, אתה עדיין עלול לא לראות את זוהר השקיעה...אנו רוצים עובדות קונקרטיות ובאותו זמן אור גדול שיאיר על הרלבנטי והמשמעותי לערכו וייחודו של הדבר".

שניים: קריאת תגר על ההנחות הבסיסיות

אנו חייבים לקרוא תגר על הגאווה הטמונה בתוכנית הלימודים הסמויה, שמניחה שהשליטה של האדם בטבע הינה טובה וצודקת, שצמיחה כלכלית היא טבעית, שכל ידע – לא משנה מה השלכותיו – הינו בעל ערך שווה ושקידמה חומרית היא הזכות הבסיסית שלנו. היות ואנו מחזיקים בתפיסות אלו, אנו סובלים ממחלה מהסוג של מחסור-נוגדנים-תרבותי, המותיר אותנו חסרי יכולת לעמוד מול הפיתויים של טכנולוגיה, נוחות ורווחים קצרי-טווח. מתוך פרספקטיבה זו, המשבר הסביבתי הוא עניין של הבחנה בין "החיים והמוות, הברכה והקללה" כפי שכתב מחבר ספר דברים, ולמידה לבחור בחיים.

שלוש: החדרת אזרחות

תוכנית הלימודים המודרנית מלמדת הרבה מאוד על אינדיבידואליזם וזכויות, אך מעט מאוד על אזרחות ואחריות. מצב החירום הסביבתי יכול להיפתר רק אם מספיק אנשים יכירו בתפיסה גדולה יותר של מה זה אומר להיות אזרח. זו אינה רק בעיה חברתית או פוליטית. המשבר הסביבתי קשור לכישלון שלנו להבין עד כמה אנו תלויים לחלוטין בקהילה הרחבה של החיים. השפה הפוליטית שלנו בקושי נותנת רמז לתלות זו. המלה "פטריוטיות" (נאמנות למולדת), למשל, חסרת כל תוכן סביבתי. בעתיד פירושה

צריך לכלול גם שימוש בקרקע, יערות, אוויר, מים ובעלי חיים. ניצול לרעה של משאבים טבעיים, דילול קרקע, הריסת המגוון הטבעי, בזבוז, לקיחת יותר מחלק הצודק או אי חידוש המלאי המשותף – כל אלו צריך שיחשבו "לא פטריטיים". חשוב שפוליטיקה תחזור לציין, כפי שאמר ואצלאל האוול (Vaclav Havel), "לשרת את הקהילה ולשרת את אלו שיבואו אחרינו".

ארבע: שאלת הקידמה הטכנולוגית

אמון בטכנולוגיה נמצא בכל תוכנית לימודים כסוג של קבלה עיוורת של רעיון הקידמה. אך כאשר המאמינים בקידמה נלחצים לפינה, הם מתארים "קידמה" לא כדרך שנבחרה במודע אלא בעיקר כתנופה טכנולוגית בלתי נשלטת העוברת דרך ההיסטוריה. במידה הולכת וגוברת הנחות אלו משולבות בכלים הפדגוגיים שלנו ללא אבחנה ושאלות. אוריינות במחשב, למשל, הפכה להיות מטרה לאומית בארצות רבות, לרוב מתוך שיקולים כלכליים של אלה שיש להם מה למכור. הפונדמנטליזם הטכנולוגי הזה צריך להיבדק: האם השינוי הטכנולוגי מוביל אותנו למקום אליו אנו שואפים להגיע?

איזו השפעה יש לטכנולוגיה על הדמיון שלנו – בעיקר על הדמיון החברתי, המוסרי והפוליטי? ואילו השלכות יש לו על הסיכויים הסביבתיים שלנו?

ג'ורג' אורוול (George Orwell) הזהיר ש"התוצר הלוגי" של הקידמה הטכנולוגית "הוא להפחית את האנושי למשהו הדומה למוח בתוך בקבוק". וראו – חמישים שנה אחרי – יש מי שמציע לפתח את הטכנולוגיה הדרושה ל"הורדת נתונים" (download) מהמוח האנושי למכונה דמוי רובוט. מחקר מסוג זה עומד בסתירה חדה לצרכים האמיתיים שלנו. אנחנו זקוקים לקהילות טובות, עבודה מועילה, קשרי אהבה, משפחות יציבות ודרך להתעלות על האנוכיות הטבועה בנו. צורכינו, בקיצור, הם של הנפש, אך הדמיון והיצירתיות שלנו מכוונים בעיקר לחומר.

חמש: הרעיון של "מוסדות חינוך"

ישנו אתגר חמישי המראה פניו באופן, אחד שפוגע בהנחה העתיקה והיסודית מכולם: שחינוך יכול להתרחש רק במוסדות ל"חינוך". באירוע חברתי בו השתתפתי לא מזמן, הודיע לי מנהל בכיר שתאגידים, שעכשיו עוסקים במה שהם מכנים חינוך, ינשלו את מערכת החינוך האוניברסיטאית בארה"ב מעבודה תוך עשרים שנה. זוהי אזהרה שעל המחנכים והמנהלים להקשיב לה, מאותן סיבות שהיה על חברת ג'נרל מוטורס (GM) להקשיב לחברת טויוטה (Toyota) כאשר טענו דבר דומה ב-1970. המכללות והאוניברסיטאות יקרות, איטיות, לא יצירתיות וכבדות מעומס הערכה-עצמית ומסורת; הן מציעות לימוד-תחומי (דצסיפלינרי) שבקושי מקושר למציאות. האחיזה שיש

למכללות ולאוניברסיטאות ב"חינוך" תישבר ברגע שהצעירים יגלו אלטרנטיבות זולות, מהירות ומותאמות יותר למציאות הכלכלית – זאת אומרת חינוך על ידי חברות ענק. התאגידים הללו – לא יתנו חינוך ליברלי, אלא משהו שדומה יותר להכשרה מקצועית. אך ספק אם זה יהיה משמעותי למספרים הגדלים של אלה שכבר לא יכולים להרשות לעצמם חינוך הומניסטי-ליברלי בין כה וכה. יחד עם זאת, זה כן משמעותי, בראיה עתידית, אם אנשים יקבלו הכשרה צרה או חינוך ליברלי רחב.

הדרך קדימה: חינוך סביבתי

חינוך סביבתי – הדרך לעתיד – ידרוש שילוב מחודש של התנסות בחינוך, היות וניסיון הינו מרכיב חיוני לחשיבה טובה. דרך אחת לעשות זאת, למשל, היא להשתמש במוסד חינוכי כמעבדה ללימוד עצמי בנושא אנרגיה, חומרים, מים ופסולת. מחקר בנוגע להשלכות הסביבתיות של מוסד ספציפי מצמצם את הסוגיות הסביבתיות, שהן לעתים קרובות מורכבות ומופשטות, למימדים שניתן להתמודד עימם, לקנה מידה המאפשר מציאת פתרונות – דבר הפועל כתרופה כנגד היאוש שחשים תלמידים המבינים את הבעיות אך הם חסרי יכולת לפעול לשינוי.

כל תוכנית לימודים חדשה צריכה להיות מאורגנת סביב מה שניתן לכוונת "אומנות עיצוב סביבתי" – פיתוח היכולות האנליטיות, חוכמה סביבתית ותבונה מעשית, החיוניים לשם יצירת התאמה לעולם של מיקרובים, צמחים, בעלי חיים ואנטרופיה. בעיות סביבתיות הן במובנים רבים בעיות של תכנון: הערים שלנו, מכוניות, בתים וטכנולוגיות הרבה פעמים לא מותאמים לביוספרה. אנחנו חייבים לשלב ידע בנוגע לאיך הטבע פועל בתוכנית הלימודים.

אבל אנו חייבים ללכת צעד אחד נוסף. אינני יודע מי הוא זה שהציע חלוקה של העולם לתחומי עניין, אבל הגיע הזמן לחשוב איך אנו יכולים לאחד דברים מחדש – שנייחד חלק מתוכנית הלימודים ללימוד של תופעה או מקום בסביבה הקרובה – נחל, הר, עמק, אגם, אדמות, בעל חיים מסוים, השמיים, חוף הים, או אפילו עיירה שלמה. דברים כמו נחלים הם אמיתיים בזמן שתחומי עניין שונים הם מופשטים. להכיר נחל היטב, למשל, צריך להרגיש אותו, לטעום, להריח, לשחות בו, לראותו במצבי רוח שונים ולשוחח עם אנשים שמכירים אותו גם כן.

אלו המגינים על תוכנית הלימודים השגרתית מאמינים שהשליטה בתחום כלשהו והשגת מומחיות היא מטרה בפני עצמה. אני ממליץ להפוך את סדר העדיפויות כדי לשים ידע בהקשר סביבתי, לערב את כל החושים של התלמידים ולא רק את השכל –

לפתוח ברומן עם העולם הטבעי, ואולי אף ללמד את גבולות הידע. אם תלמידים לומדים להבין איך העולם פועל כמערכת פיסית ולמה זה רלוונטי כל כך לחייהם, הם גם ידעו ליצור כלכלה בריאה.

לבסוף, ברצוני להעיר בנוגע ליעדים של חינוך סביבתי. הערך של חינוך שבימינו מודגש ביותר הינו שחינוך מגדיל את היכולת הכלכלית של התלמיד. לכן, אנו שואפים להכין את הצעירים למה שנקרא "קריירה"; לעתים נדירות אנו מזכירים את מה שפעם תארו כ'יעוד': אותו דבר מסוים שיש כלפיו רגש עז ואותו שואפים לעשות. 'יעוד' מדבר על האדם שאני שואף להיות; 'קריירה' היא תוכנית מחושבת היטב איך להשיג בטחון כלכלי ולעתים קרובות לא נותנת סיפוק למרות המשכורת. אדם יכול תמיד למצוא קריירה בתוך היעוד שלו, אך קשה בהרבה למצוא יעוד בתוך הקריירה.

אני רוצה לסיים עם דבריו של א.פ. שומאכר (E.F. Schumacher):

"חינוך שנכשל בהבהרת האמונות הבסיסיות שלנו הוא לא יותר מהכשרה מקצועית או התפנקות. שכן אלו הן האמונות הבסיסיות שלנו הנמצאות באי-סדר, וכל עוד המזג האנטי-מטאפיסי הקיים ימשיך, אותו אי-סדר יגבר. חינוך, לא רק שלא יחשב כמשאב העיקרי שלנו, אלא אז יהיה סוכן להרס..."